

Иван Павлов (София, България)

ПАМЕТНИК НА СТАРАТА СЛАВЯНСКА КУЛТУРА В ЧЕХИЯ

K. Reichertová, E. Bláhová, V. Dvořáková, V. Niňáček. *Sázava. Památník staroslověnské kultury v Čechách*. Praha, 1988. p. 455.

Публикуването на комплексни изследвания за културни центрове с национално и международно значение е престижна задача на книгоиздаването в различни страни. Тридесет и осми том на поредицата „Паметници“ на реномираното пражко издателство „Одеон“ е посветен на Сазавския манастир. Заедно с по-късния Емаузки манастир той е един от най-важните паметници на средновековната славянска книжовност и културно развитие в Чехия, пряко свързани с отзвука от Моравската мисия и делото на Кирил и Методий. Широкият спектър на неговото вековно въздействие, присъствието му в миналото като книжовен център и в настоящето като археологически паметник обуславя и сътрудничеството на авторския колектив, състоящ се от Емилие Блахова — палеославистка, Власта Дворжакова — историк на изкуството, Квета Райхертова — археолог и Вацлав Хуничек — филолог русист. Високо квалифицираните специалисти приближават най-отдалеченото минало на паметника до най-широката публика чрез обширно въстъпление за обществените и културни предпоставки за Моравската мисия, за началото на славянската книжовност и писмен език (наречен според диалектния си произход на страница 37 „старобългарски“) и неговото влияние в развитието на Велика Моравия и по-късно на чешката държава. **Мащабното** проучване на историята на Сазавския манастир се превръща в синтетичен очерк по история на средновековното славянско изкуство и литература, базиращ се на огромен библиографичен апарат. За разлика от досегашните публикации значението на уникалния славянски паметник е представено посредством аналитичен разрез на структурни съотношения между език, литература, история и изкуство. В първите глави К. Райхертова и Е. Блахова разглеждат най-ранната кирило-методиевска литература с оглед създаването на моравско-чешката културна, държавна и етническа общност.

Равновесието в сравнително паритетното използване на славянската и латинската писменост през X и XI в. е нарушено за последен път в полза на кирило-методиевската писменост с изграждането на Сазавския манастир и създаването в него книжнина. Той е основан през 1032 г. съобразно стремежите на чешкия княз Олдржих за политическа и църковна самостоятелност като средище на славянска литургия с активното съдействие на монаха отшелник Прокоп, първият абат на манастира. Роден около 980—990 г. в Коуржимско — област, свързана с Велика Моравия и кирило-методиевските традиции, — той се образова във Вишеградската школа „Свети Климент“. Нейното местоположение е оспорвано и в книгата са изложени мненията на учени, че тя е била близо до владетелската крепост Вишеград край Прага, а според други, че става дума за някой от многобройните славянски манастири в унгарските земи. Според летописа на т. нар. Сазавски монах, запазен в препис от XII—XIII в., „абатът Прокоп бил в славянското писмо, открито някога и канонизирано от най-светия епископ Кирил, много образован“.

Въпросът за ранните славянски религиозни и културни средища е една от нерешените задачи на палеославистиката. За авторите на книгата гръцкият произход на името Прокоп е основание за предполагаема връзка с източнo-християнското монашество, като не се изключват и евентуални пътувания на Прокоп в славянския югоизток. Издигнатата църква, посветена на Богородица и Йоан Кръстител, придобитите манастирски имоти и най-вече оживената книжовна дейност на славянски език обясняват определението на манастира като чешки архи-манастир. Проучването на съчетанието между духовна и материална култура в неговото вековно въздействие е едно от главните достойнства на настоящото изследване. К. Райхертова прави подробен преглед на съвременните археологически разкопки (започнати през 1968 г. и продължаващи до днес). Първоначалните

строежи са били в романски и готически стил (готическото преустройство е започнало през 1315 г.). През хустиките войни манастирът е изоставен, но през 1663 г. е обновен. Антицърковните реформи на Йосиф II го засягат и от него остава само църквата, превърната в енорийски храм с патрон св. Прокоп (1788). Райхертова с основание обръща специално внимание върху открития през 1969 г. фундамент на куполообразен храм с четвъртита основа, разширена с четири полукръгли апсиди, т. нар. тетраконха, най-стара в Чехия и отнасяща се несъмнено към XI в. Вероятно това са останки от манастирската църква „Светия кръст“, построена през 1070 г. по подобие на славянските манастири в Унгария, тъй като подобни тетраконхи вследствие на византийското влияние са характерни за Юго-източна Европа. Сазавската тетраконха става образец за по-късни строежи от този тип на чешка и полска територия. В търсене на инспирационни източници за нейното построяване авторката констатира, че „ранносредновековното българско строително изкуство е сочено като възможен фактор при създаването на великоморавската архитектура“ (с. 237). За доказателство са посочени седемнадесетте тетраконхи в Търново, а самобитността на българската архитектура въпреки универсализиращото византийско влияние се проявява според Райхертова в специфичната строителна техника и използване на различни материали, които „в геометрична композиция са разнобразявали структурата на стените“ (с. 239). Приведен е и многоброен илюстративен материал.

Постепенно развитото феодално общество в Чехия започва да се приближава все повече до латинизираната западноевропейска и централноевропейска култура, което впоследствие определя съдбата на славянската писменост сред западните славяни. По време на своя разцвет през XI в. обаче Сазавският манастир е посредник между чешката държава и източните и южните славяни. Книжовните паметници, свързани с неговото просъществуване, са разглеждани от известната медиевистка Е. Блахова, която допуска, че за нуждите на славянската литургия е съществувал пълен комплект от богослужебна литература. От него до нас е стигнал единствено превод на гръцки литургийни молитви, наситен с множество бохемизми, който е известен под името Пражки глаголически фрагменти. Приведени са множество мнения на учени, че в тях личат влияния на кирило-методиевската традиция, типични за България — свидетелство за поддържани връзки на сазавските монаси с други славянски културни центрове.

Според В. Новотни, Д. Трещик, Е. Блахова и др. в Сазава е преведена „Книга за страданията на светия княз Вацлав“, наричана още „Втора славянска легенда за основателя на чешката държава Вацлав“ с първоизточник латинската легенда за княз Вацлав, създадена от мантуанския епископ Гумполд през 975 г. по поръчка на немския император Отон II. Като продължение на все същата епическа линия в старата чешка литература е разглеждан и много известният оригинален цикъл от на-

писани на латински език легенди за основателя на манастира Прокоп с предположението, че са използвани по-стари славянски текстове, неизгубили своя престиж след премахването на славянската литургия през 1097 г. Разгледан е целият корпус на цикъла (легенди и история на манастира), като е оценено значението му като исторически извор и признание за устойчивостта на кирило-методиевската традиция в чешките земи.

Като своеобразно отзвучаване на книжовната традиция Блахова разглежда запазените глоси от края на XI и началото на XII в., вероятно дело на прокудени или завърнали се в латинизирания си манастир сазавски монаси. Сред тях особен интерес представляват Грегорианските глоси (над 200), писани между редовете на популярните тогава в църковните среди „Диалози“ на папа Грегорий Велики. Предполага се, че са възникнали през XII в. в Островския манастир край Давле (Чехия). Издадени са за първи път от Адолф Патера през 1878 г. и според него са дело на сазавски монах, който, учейки се на латински език, е писал между редовете „чешки и старобългарски думи“ (P a t e r a, A. České a starobulharské glossy XII. století v latinském rukopise kapitulní knihovny v Praze. — Časopis Musea království Českého, roč. LII, 1878, seš. 4, 536—557).

Последната глава „Делото на Сазавския манастир в по-широк план на взаимовръзки и взаимоотношения“ (автор В. Хунячек) съдържа смели хипотези за значението на религиозния и културен център в развитието на църковната история, която е и история на средновековната славянска култура. Замисълът за хипотетичен финал, който да стимулира бъдещите изследвания, на места е нарушен от недоказуеми твърдения, например за народността на Методий и др. Въпреки това с безспорен принос са обясненията за връзките на манастира с източните славяни, пионерското посочване на примера на извоюваното българско автокефално църковно устройство за формиращата се чешка държава от времето на Вацлав Чешки и др.

Най-новите археологически разкопки са посочени изрично като импудс за написването на книгата. Резултатите от тях не само обогатяват представите за етапи от развитието на чешкото изобразително изкуство (главата за готическата пластика и живопис в манастира от В. Дворжакова), но и допълват важни липсващи звена във вековната историческа панорама на предпоследния чешки манастир със славянско богослужение. Сборникът за последния такъв център — Емаузкия манастир — излиза през 1975 г. (Z tradic slovenské kultury v Čechách, Universita Karlova, Praha) и не надхвърля рамките на строго академично обобщение на постигнатото и на тенденциите за предстоящото изучаване на най-ранните традиции на славянската култура в Чехия. Освен тези цели сборникът за Сазавския манастир постига още по-голяма широта и дълбочина на синтеза; поднесен е еднакво привлекателно за специалистите и за читателя — нова тенденция в рецептивната ориентация на медиевистката спрямо съвременния културен и научен процес.